

An Intertextual Analysis of Gilak and Daylami Proverbs and Nahj al-Balagha

Fakhraddin Gohari*

Khodabakhsh Asadollahi**

Abstract

One of the most significant topics in textual analysis is the study of intertextual relationships, a concept first introduced by Julia Kristeva, which has gained considerable attention among scholars and writers since the early twentieth century. According to some theorists, every text is influenced by other texts, which implies that the author or speaker must possess a certain level of familiarity and awareness of previous texts. Proverbs are no exception to this characteristic. Proverbs, as brief, clear, striking, and instructive expressions, reflect the culture, manners, and traditions of a people. They take shape according to the particular climatic, cultural, and religious conditions of a given community. These expressions are employed to enhance the impact of speech and to avoid unnecessary elaboration. Within this framework, proverbs occupy a special place in the folk literature of the Gil and Daylam regions. The present study seeks to examine the intertextual links between these regional proverbs and Nahj al-Balagha, arguing that some of the commonly used proverbs in Gil and Daylam have been influenced by the themes found in Nahj al-Balagha. This research adopts an observational and library-based method and follows an analytical approach. The shared themes between the proverbs and Nahj al-Balagha reveal the profound influence of this revered text in shaping the moral and social ideals of the people in this region. In the intertextual study of these proverbs, such influences are manifested at times through imitation, sometimes through the use of

* Phd Candidate of Persian Language and Literature, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran,
fgohari1553@gmail.com

** Professor of Persian Language and Literature, University of Mohaghegh Ardabili (Corresponding Author),
kh.asadollahi@gmail.com

Date received: 21/11/2024, Date of acceptance: 23/02/2025

specific vocabulary and expressions, and in some cases via appropriation of themes, exegesis, and esoteric interpretation.

Keywords: proverbs, Nahj al-Balagha, Gil and Daylam, intertextuality.

Introduction

In his comparative study of sayings in Nahj al-Balagha and Persian language, Khajehzadeh maintains that the prestige of Nahj al-Balagha and Imam Ali (PBUH)'s sayings is an obvious and undeniable matter, as evidenced by the work of poets who from a distant past have been under the influence of Imam Ali (PBUH), inspired at times in form and at times in content by Nahj al-Balagha's sayings and words of wisdom.

In Mirjalili and Tvakkolian's "A Study of the Role of Sayings in Understanding and Aestheticization of Nahj al-Balagha's Turns of Phrase" (2019), 'the research found that Imam Ali (PBUH) utilized sayings in his subject matter and phrasing on multiple occasions, and he was even sometimes the innovator of the saying. After the innovation, the saying gained currency among people'.

Intertextuality is a new theory and a significant discovery of the past century that accomplishes a better examination and understanding of text. Julia Kristeva, using the adjective intertextual, coined the term intertextuality. For her, each text not only refers to previous texts but also gains meaning through interaction with them. Kristeva emphasizes the importance of the reader and their influence upon the interpretation of text. In her view, the reader has an active part in producing meaning and is known as a key factor in the process of intertextuality.

Materials & Methods

This is a descriptive-analytic study conducted with the library research method. The evidence is provided by current sayings in the popular cultures of Gil and Daylam. The study aims to examine intertextual relations and to show that the sayings are informed by religious and intellectual teachings of Nahj al-Balagha so that knowledge and awareness of the capacity of the rich text are improved.

Discussion & Result

In this study, intertextual relations of sayings in Gil and Daylam and those in Nahj al-Balagha have been examined. In the saying 'a mortal should not become a salutary lesson to others', the salutary lesson has been included to stop a person from a

becoming the subject of a salutary lesson. The affection of the present text by the absent text is of the thematic type, and there is also a relation of total negation between the two texts, because the present text both is seemingly opposed to the absent one and requires an informed reading. In the saying 'they have exploited the world and sold out and ignored the afterworld' worldliness and forsaking the afterworld is noted.

The theme of the absent text is contained in the present text, and the gist of the concept hasn't changed. This relation between the two texts is of the symmetric type. In the saying 'a mortal always moves ahead, but their reason always falls behind' the keyword in the two texts is 'reason'. The absent text describes it as a capital. The gist of both texts is that a mortal's deeds and behavior should have their basis in thinking and reason. The relation between the two texts is of the type of total negation. In the saying 'wisdom resembles a tree: it grows up in the heart and bears fruits on the tongue' tree and fruit are utilized to convey a message. In descriptive intertextuality, the author cites another author's content evoking the message of the first text. The intertextual relation between the two texts is of the type of partial negation in which the least innovation and change are observed. The keywords in the saying 'the wise person relies upon their work and the ignorant person upon their wish' are wise, ignorant and wish. The intertextual relation between the two texts is of the type of partial negation. The phrases 'relies on their work' and 'relies on their wish' have reinforced the argumentation and coherence of the two texts.

The saying 'it is possible to survive without parents, but not without neighbors' begins in the manner of thematic intertextuality with 'for Allah's sake, for Allah's sake' denoting utmost emphasis. There is no coverless, so to speak, naked text. The affection is of the type of thematic or inspired intertextuality, and the relation between the two texts is of the type of symmetric negation.

In the text of the saying 'God knows what is in one's heart' affection by the absent text is lexical and the relation between the two texts is of the type of partial negation. God, in, and one's heart are the key words connecting the two texts.

In the saying 'greet your enemy in such a way that your hat falls off your head' enemy and tolerance are the two key words of the two texts. The saying has established a relationship with the absent text in the manner of inspired or thematic intertextuality. Because the substance of the relation hasn't changed, the relation between the two texts is of the type of symmetric negation.

Conclusion

Considering these points about intertextual relations between the sayings of Gil and Daylam and those of Nahj al-Balagha, intertextual affection of the sayings can be divided into lexical, thematic or inspired, and descriptive. The thematic or inspired intertextual affection has a greater share than the lexical one. Furthermore, examination of the intertextual relations between the present and absent texts indicates that all the three forms of negation i.e. partial, total, and symmetric occur in the sayings, but symmetric negation has the greatest share. Musical level, cohesion and coherence, alliteration, argumentation, metonymical concepts, simile, antonym, and, broadly speaking, language and rhetorical subtleties utilized in the present and absent texts are also admirable and valuable.

Bibliography

- Abouysani, Hossein et al. (2010). "Intertextual Analysis of the Novel Heart of a Dog and Frankenstein in Baghdad Based on Michael Riffaterre's Intertextuality," Special Issue of the Academy of Letters Journal (Comparative Literature), pp. 30-3.
- Akhavan Tabasi, Mohammad Hossein et al. (2022). "Historical Semantics of the Word 'Rizq' in the Holy Quran," Historical Studies of Quran and Hadith, No. 73, 28th Year, pp. 104-83.
- Asadollahi, Khodabakhsh and Fathi, Zahra (2021). "Intertextuality of the Image of Ali (AS) in the Poems of Sana'i and Nasir Khusraw," Alavi Research Journal, Human Sciences Research Institute, Year 12, No. 1, pp. 32-3.
- Barthes, Roland (1981). *Theory of Text*, London, Routledge.
- Eslahi Arabani, Ibrahim (2008). *The Book of Gilan (Volumes One, Three, and Five)*, First Edition, Tehran: Research Group Publications.
- Iqbali, Abbas (2017). "Semiotics and Metatextual Analysis of Some Proverbs in Nahj al-Balagha," Scientific-Research Journal of Hadith Studies, 9th Year, No. 18, pp. 156-239.
- Julia Kristeva, (1970), *Semiotike*, Mouton Publisher, The Hague, The Netherlands, Great Britain.
- Payandeh, Mahmoud (1973). *Customs and Folk Beliefs of Gilan and Daylam*, Tehran: Iran Culture Foundation.
- Pircharagh, Mohammad Reza and Faqihzadeh, Abdolhadi (2016). "Application of Intertextuality in Understanding the Proverbs of Nahj al-Balagha," Biannual Journal of Hadith Understanding Studies, Year 3, No. 1, pp. 119-93.
- Tajbakhsh, Ismail and Faraji, Asieh (2010). "The Crow in Persian Literature," Literary History Journal, No. 3/62, pp. 46-29.
- Hafez, Shams al-Din Muhammad (1999). *The Divan of Hafez's Ghazals*, edited by Khalil Khatib Rahbar, 24th Edition, Tehran: Safi Ali Shah.

271 Abstract

- Khazaei, Zahra (2021). "A Reflection on the Nature of Wisdom," *Philosophical Thought Quarterly*, First Period, No. 3, pp. 184-173.
- Khwajazadeh, Mojdeh (2015). A Comparative Study of Proverbs in Nahj al-Balagha with Persian Proverbs, Master's Thesis, Faculty of Principles of Religion, Qom.
- Dashti, Mohammad (2010). Translation of Nahj al-Balagha, Tehran: Payam-e Adalat.
- Zolfaqari, Hassan (2008). "The Difference Between Metaphor and Proverb," *Persian Language and Literature Research*, No. 10, pp. 133-109.
- Zolfaqari, Hassan (1388). *The Great Dictionary of Persian Proverbs, Volume One*, Tehran: Mo'in.
- Zahed Zahedani, Seyyed Saeed and Moghadassi, Mahdi (2018). "Critique and Review of the Social Thought of Mohammad Reza Hakimi," *Scientific-Research Quarterly on Social Theories of Muslim Thinkers*, Year 7, No. 2, pp. 108-89.
- Sotoudeh, Hedayatollah and Shahbazi, Mozaffar al-Din (1999). *Sociology in Persian Literature*, First Edition, Tehran: Avaye Noor.
- Azam, Mohammad (2001). *The Poetics of Narrative Discourse*, Damascus: Publications of the Union of Arab Writers.
- Ghoravi, Mohammad (1986). *Proverbs and Sayings Extracted from Nahj al-Balagha*, Qom: Islamic Publications.
- Ghazali, Mohammad (1938). *Tuhfat al-Muluk*, edited by Tehran Library, Tehran: Majlis Printing House.
- Fandarski, Reza (2007). *The Daylamites*, Rasht: Ilia Culture.
- Kristeva, Julia (2010). *Shared Individuality*, translated by Mehrdad Parsa, First Edition, Tehran: Rouzbeh Publishing.
- Mahboubzadeh, Batool et al. (2021). "The Influence of Ethical Themes in Jami's Poetry from Nahj al-Balagha Based on Gérard Genette's Intertextuality," *Alavi Research Journal, Human Sciences Research Institute*, Year 12, No. 2, pp. 128-99.
- Masbouq, Seyyed Mahdi and Hossein Bayat (2012). "Intertextual Relations Between the Quran and Letter Thirty-One of Nahj al-Balagha," *Mashkati Journal*, No. 114.
- Mo'in, Mohammad (2007). *Persian Dictionary in Two Volumes*, Fourth Edition, Tehran: Edna Publications.
- Mo'in, Mohammad (1387) *List of Names in Three Volumes*, First Edition, Tehran: Edna Publications.
- Makarem Shirazi, Nasser (2011). *The Message of Imam Amir al-Mu'minin (AS); Volumes Seven, Twelve, Thirteen and Fifteen*, First Edition, Qom: Imam Ali ibn Abi Talib (AS) Publications.
- Mousa, Khalil (2000). *Readings in Modern and Contemporary Arabic Poetry*, Damascus: Publications of the Union of Arab Writers.
- Mirjalili, Ali Mohammad and Tavakolian, Maryam (2019). "Examining the Role of Proverbs in Understanding and Beautifying Expressions in Nahj al-Balagha," *Quarterly Journal of Literary Studies on Islamic Texts*, No. 1, pp. 54-35.

- Mirza Mohammad Ali Reza (2012). "The World in the Preaching School of Imam Ali (AS)," Alavi Research Journal, Human Sciences Research Institute, No. 2, pp. 140-125.
- Mirzaei, Faramarz (2009). "Intertextual Relations Between the Quran and Ahmad Matar's Poetry," Journal of the Faculty of Literature and Humanities at Bahonar University of Kerman, New Period, Spring 2009 , No. 25.
- Nasrallah John Bayer (2003). Comprehensive History of Religions; translated by Ali Asghar Hikmat, Thirteenth Edition, Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Namvar Motlagh, Bahman (2010). An Introduction to Intertextuality, Second Edition, Tehran: Sokhan Publications.
- Wa'dollah, Lydia (2005). Cognitive Intertextuality in the Poetry of Izz al-Din al-Manasrah, Jordan: Dar Majdalawi for Publishing and Distribution.
- Yazdi, Abolfazl (2013). The Scope of Education in Nahj al-Balagha, Master's Thesis, Shahid Beheshti University.

بررسی روابط بینامتنیت در مثل‌های گیل و دیلم و نهج‌البلاغه

فخرالدین گوهری*

خدابخش اسداللهی**

چکیده

یکی از جدی‌ترین مباحث حوزه بررسی یک متن، روابط بینامتنی است که برای اولین بار توسط ژولیا کریستوا به کار رفت و از اوایل قرن بیستم به جایگاه ویژه‌ای در میان پژوهشگران و نویسندگان دست یافت. بر اساس اعتقاد برخی از اندیشمندان، هر متنی متأثر از متون دیگر است. این مسأله موجب می‌شود نویسنده یا گوینده شناخت و آگاهی لازم را نسبت به متون گذشته داشته باشد. مثل‌ها نیز از این ویژگی مستثنی نیستند.

مثل‌ها به عنوان جملات کوتاه، روشن، بارز و آموزنده، نمایانگر فرهنگ و آداب و رسوم هر ملت هستند که به تناسب شرایط اقلیمی، فرهنگی و مذهبی خاص آن ملت شکل می‌گیرند. این جملات به منظور تأثیرگذاری مؤثر بر کلام و جلوگیری از اطاله‌ی سخن به کار می‌روند. در این راستا، مثل‌ها به عنوان یکی از گونه‌های ادبی، جایگاه ویژه‌ای در حوزه ادب عامه‌ی گیل و دیلم دارا هستند. نوشتار حاضر در پی بررسی روابط بینامتنیت این مثل‌ها با نهج‌البلاغه است و تلاش دارد تا نشان دهد که بخشی از امثال رایج در گیل و دیلم تحت تأثیر مضامین نهج‌البلاغه قرار گرفته‌اند. روش پژوهش به صورت مشاهده‌ای و کتابخانه‌ای و نوع آن تحلیلی است.

مثل‌ها با نهج‌البلاغه نشان می‌دهد که آن کتاب والا نقش بسزایی در شکل‌گیری آرمان‌های اخلاقی و اجتماعی مردم این منطقه داشته است. در بررسی بینامتنی امثال، این تأثیرگذاری گاهی به صورت تقلید، زمانی با استفاده از برخی واژگان و تعبیرات خاص و در مواردی نیز از طریق دریافت مضمون، تفسیر و تأویل نمود پیدا کرده است.

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران، fgohari1553@gmail.com

** استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه محقق اردبیلی (نویسنده مسئول)، Kh.asadollahi50@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۰۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۰۵

کلیدواژه‌ها: مثل‌ها، نهج‌البلاغه، گیل و دیلم، بینامتنیت.

۱. مقدمه

بینامتنیت در دهه‌ی شصت قرن گذشته میلادی وارد عرصه‌ی ادبیات شد. این واژه توسط منتقد ادبی نامدار ژولیا کریستوا (Kristeva) ابداع شد. کریستوا در کتاب خود با عنوان سمیوتیک (Semiotike)، بینامتنیت را به مثابه‌ی «جابجاسازی» معنی کرده است. (کریستوا ۱۹۷۰: ۱۲) بررسی تأثیرپذیری متون از یکدیگر یکی از جذاب‌ترین روش‌های نقد ادبی است. در ادبیات فارسی و همچنین در ادب عامیانه مناسبات بین متنی فراوانی دیده می‌شود. مثلاً متون ادبی ما از نظم گرفته تا نثر، مملو از عبارات و جملاتی است که حاوی امثال است. مثل‌ها، نمایان‌گر اعتقادات، عادات، ویژگی‌های مظاهر طبیعی، کار، آداب و رسوم و باورهای بومی و فرهنگی هستند و استفاده از عناصر و واژگان بومی در مثل‌ها، انعکاس و حضور آن‌ها را پررنگ‌تر می‌کند. مثل جمله‌ای است کوتاه، مشهور و گاه آهنگین، حاوی مضامین حکیمانه و تجربیات قومی مشتمل بر تشبیه، استعاره یا کنایه که به دلیل روانی الفاظ، روشنی معنا، سادگی، شمول و کلیت در میان مردم شهرت و رواج یافته و با تغییر یا بدون تغییر آن را به کار می‌برند. (ذوالفقاری ۱۳۸۷: ۲۵) بنابراین یکی از راه‌های شناخت فرهنگ، آداب و رسوم و شرایط زیستی هر ناحیه، پژوهش و شناخت مثل‌های آن است که کلید ورود برای شناخت دنیای ذهن و فکر مردم آن ناحیه را در دست پژوهشگران قرار می‌دهد.

افکار و اندیشه‌های امام علی (ع) و کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه، پتانسیل لازم و کافی را برای حضور در افکار و دل‌های مردم دارد. بررسی روابط بینامتنی با نهج‌البلاغه گاهی در عمق معانی و مفاهیم و گاه در ساده‌ترین صورت آن یعنی تضمین یک واژه و عبارت، اندیشه و یا حادثه‌ای صورت می‌گیرد. این پژوهش، درصدد است تا ضمن ارایه‌ی تحلیلی از مضامین و تعیین مصادق کاربرد واژه‌ها، به بررسی چگونگی کاربست آن‌ها نیز بپردازد.

۲. روش تحقیق و هدف پژوهش

روش تحقیق، کتابخانه‌ای و نوع آن تحلیلی-توصیفی است. شواهد ارایه شده، مثل‌های موجود در فرهنگ عامه گیل و دیلم است. هدف از این پژوهش بررسی روابط بینامتنیت و نشان دادن تأثیرپذیری مثل‌ها از آموزه‌های دینی و فکری نهج‌البلاغه شریف است تا در این راستا شناخت

بررسی روابط بینامتنیت در مثل‌های ... (فخرالدین گوهری و خدابخش اسداللهی) ۲۷۵

و آگاهی بیشتری از ظرفیت این مجموعه غنی حاصل شود. این پژوهش می‌خواهد به سؤالات زیر پاسخ دهد:

۱. چه مضامین مشترکی در مثل‌های گیل و دیلم و نهج‌البلاغه وجود دارد؟
۲. مثل‌های گیل و دیلم چگونه به انتقال آموزه‌های اخلاقی و اجتماعی نهج‌البلاغه در جامعه محلی کمک کرده‌اند؟
۳. چه ویژگی‌های زبانی و بلاغی در مثل‌های گیل و دیلم و نهج‌البلاغه وجود دارد؟

۳. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های مستقل زیادی در زمینه‌ی مثل‌ها و نهج‌البلاغه انجام شده است. با توجه به بررسی‌های که به عمل آمد، تاکنون پژوهشی در زمینه‌ی بررسی روابط بینامتنیت مثل‌های گیل و دیلم و نهج‌البلاغه انجام نشده است.

اقبال (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «نشانه‌شناسی و تحلیل فرامتنی برخی از کنایات نهج‌البلاغه» می‌نویسد: در عرصه سخنان پیامبر و امام علی (ع) اغلب کنایات مطرح شده در بیانات این دو بزرگوار جنبه ابزاری دارد و بیشتر از نوع تعریض و عمدتاً استعطافی و در مقام جلب نظر مخاطب و ابراز شگفتی کاربر همراه با سرزنش آمده است. خواجه‌زاده (۱۳۹۴) که به بررسی تطبیقی ضرب‌المثل‌های نهج‌البلاغه با فارسی پرداخته، معتقد است: جایگاه نهج‌البلاغه و امثال علوی در ادبیات فارسی، یک امر روشن و غیر قابل انکار است. گواه این بیان شعر شاعرانی است که از گذشته‌های دور تاکنون تحت تأثیر کلام امام علی (ع) بوده که گاه عیناً و گاه از نظر محتوا و مفهوم از امثال و حکم نهج‌البلاغه الهام گرفته‌اند. غروی (۱۳۶۶) در کتاب «الامثال و الحكم المستخرجة من نهج‌البلاغه» با موضوع ضرب‌المثل‌ها و حکمت‌های کوتاه نهج‌البلاغه، به بیان و تشریح آنها بر اساس کتب لغوی، تفسیری، کلامی و شروح نهج‌البلاغه پرداخته است. مسبوق و بیات (۱۳۹۰) به بررسی و تحلیل روابط بینامتنی قرآن و نامه سی‌ویک نهج‌البلاغه می‌پردازند و نتیجه می‌گیرند که بیشترین شکل روابط بین‌متنی قرآن و این نامه به صورت نفی متوازی است. برای این که خواننده به درک بهتر متن پنهان دست یابد، نیاز به خوانشی عمیق و آگاهانه دارد.

در پژوهش میرجلیلی و توکلیان (۱۳۹۸) با عنوان بررسی نقش ضرب‌المثل‌ها در فهم و زیباسازی تعابیر نهج‌البلاغه آمده است: طبق مطالعات انجام یافته در این پژوهش مشخص

گردید امام علی بهره‌گیری متعدّد لفظی و محتوایی از ضرب‌المثل‌ها داشته‌اند که گاهی حتی مبتکر اصلی مثل خود ایشان است و بعد از آن در میان مردم رایج شده است. اسدالهی و فتحی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای به بینامتنیت سیمای علی (ع) در اشعار سنایی و ناصر خسرو پرداخته‌اند و معتقدند: کاربست نظریه‌ی بینامتنی در اشعار ناصر خسرو و سنایی چند بعدی و چند معنایی است. در نتیجه پویایی و باروری آن دو متن را برای ما معلوم می‌کند. پیرچراغ و فقهی‌زاده (۱۳۹۵) در مقاله‌ای جهت فهم دقیق‌تر امثال فارسی در نهج‌البلاغه می‌نویسند که در نهج‌البلاغه حدود ۲۲۰ ضرب‌المثل آمده است که امام تعداد کمی از آن‌ها را از دیگران اخذ کرده است. آن دو معتقدند که بیشترین شکل بینامتنی امثال در نهج‌البلاغه، بینامتنیت لفظی می‌باشد.

۴. مثل‌ها

ایرانی‌ها از زمان‌های دور در مثل و مثل‌آوری شهره بودند. مثل‌ها حاوی جمله‌ها، کلمات، سخنان و ابیاتی کوتاه هستند که مفاهیم، اندرزها و موضوعات مذهبی، بومی، اخلاقی و اجتماعی را در خود جای داده‌اند. مثل‌واژه‌ای مأخوذ از زبان عربی و به معنای «مانند، نظیر، داستان، قصه، حکایت و افسانه» (معین ۱۳۸۶: ۱۶۲۸) است.

ضرب‌المثل (مثل) بخشی از ادبیات شفاهی است که برخی آن را کهن‌ترین اثر ادبی می‌دانند که از فکر انسان تراویده است. آن‌ها بر این باورند که انسان پیش از آن که خط بنویسد، مثل را اختراع کرده و در محاورات به کار برده است. (ستوده، ۱۳۷۸: ۵۳)

ذوالفقاری در کتاب ارزشمند فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی، ضمن اشاره به تقسیم‌بندی‌های متنوع، مثل‌ها را به هشت بخش تقسیم می‌کند:

یک: مثل‌هایی که به معنای واقعی کلمه مثل هستند.

دو: تعبیرهای مثلی

سه: اصطلاحات مثل‌گونه

چهار: تشبیهات مثل‌گونه

پنج: مثل‌های گفتگویی

شش: مثل‌هایی که مصراع یا بیتی مثل شده است.

بررسی روابط بینامتنیت در مثل‌های ... (فخرالدین گوه‌ری و خدابخش اسداللهی) ۲۷۷

هفت: مثل‌های عربی که به زبان فارسی وارد شده است.

هشت: مثل‌های داستان دار. (ذوالفقاری، ۱۳۸۸: ۷۴-۷۳)

در زمینه‌ی جمع‌آوری ضرب‌المثل‌های گیلان، کارهای ارزنده‌ای صورت گرفته است. از جمله کتاب‌هایی که در این زمینه نگاشته شده است به کتاب بررسی و طبقه‌بندی ضرب‌المثل‌های گیلکی به قلم محمد پرحلم، اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها (شرق گیلان) از محمودلی مظفری کجیدی و کتاب فرهنگ مثل‌ها و اصطلاحات گیل و دیلم از محمود پاینده لنگرودی می‌توان اشاره کرد.

نهج‌البلاغه در کنار ساختار زیبایی‌شناسی لفظی، از زیبایی‌شناسی متنی، ادبی و اشمال بر معانی بلند و متعالی نیز برخوردار است. در زمینه‌ی امثال نهج‌البلاغه نیز کتاب‌هایی با عنوان مثل‌ها و مثل‌واره‌ها در نهج‌البلاغه از فاطمه احمدی با مقدمه جلیل تجلیل و امثال و حکم نهج‌البلاغه و معادله‌های فارسی و انگلیسی آنها از هاجر اندقانی و چندین مقاله به رشته تحریر در آمده است. نهج یعنی راه آشکار و روشن (معین ۱۳۸۶: ۱۹۹۹) و بلاغت یعنی شیوا سخنی و آوردن کلام مطابق اقتضای مقام به شرط فصاحت. (همان، ۲۷۸) نهج‌البلاغه حاوی ۲۳۹ خطبه، ۷۹ نامه و ۴۸۱ حکمت است که سید رضی در سال ۴۰۰ از میان کلام امام علی (ع) گردآوری و تألیف کرده است.

۵. گیل و دیلم

گیل؛ مجموع طوایفی که در گیلان سکونت داشته و دارند. گیلان در دوره مادها و پس از آن دارای استقلال سیاسی بوده، در اراضی نزدیک‌تر به کرانه دریای کاسپین و نیمه سفلی دره قزل‌اوزن و نقاط شمالی‌تر آن حکومت‌های کوچکی وجود داشته، قبایلی آن‌جا می‌زیستند که مؤلفان عهد باستان ایشان را گِل‌ها، کادوسیان، کاسپیان و غیره نامیدند. (اصلاح عربانی ۱۳۷۴: ۳۴/۳)

دیلم، تیره‌ای ایرانی ساکن دیلمستان، این تیره تا قرن هشتم ه. وجود داشته و از تیره گیل جدا بوده است. (معین ۱۳۸۷: ۳۳۶) سرزمین دیلم را جزء اقلیم پنجم از اقالیم هفتگانه و برخی‌ها جزء اقلیم چهارم به شمار آورده‌اند. (فندرسکی ۱۳۸۶: ۱۶) حدّ شمالی دیلم را دریای خزر، حدّ جنوبی آن را قزوین و طارم، جانب شرق آن را کوه‌های روبست و پادوسیان در طبرستان و جانب غربش را کوه‌های آذربایجان دانسته‌اند. (همان: ۱۸ و ۱۹)

«گیل و دیلم دو طایفه‌ای بودند که در سواحل دریای خزر تا پشت سلسه جبال البرز زندگی می‌کردند. مقرر طایفه‌ی گیل در دو طرف سفیدرود بود و مقرر طایفه‌ی دیلم در دامنه و قله البرز کوه.» (پاینده ۱۳۵۲: ۷).

۶. بینامتنیت

یکی از موضوعات نو و جذاب نزد پژوهشگران در دهه‌های اخیر بررسی تطبیقی متون بوده است. بینامتنیت از نظریه‌های جدید و کشف‌های برجسته‌ی قرن گذشته است که با نگرشی نوین به بررسی و فهم بهتر متون می‌پردازد. یولیا کریستوا با بهره‌گیری از تجارب ادبی و فرهنگی غرب آن را ابداع کرد. کریستوا با استفاده از صفت بینامتنی (Intertextuel)، اصطلاح بینامتنیت (Intertextualité) را وضع کرد. واژه بینامتنیت از یک اسم (text) و یک پیشوند (inter) و یک پسوند اسم‌ساز (ualité) ترکیب شده است. (نامور مطلق، ۱۳۹۴: ۱۰۳) بر طبق قاعده بینامتنیت هر متنی بر اساس متن‌های قبلی خود شکل می‌گیرد و هیچ متنی وجود ندارد که به طور مستقل تولید گردد. یکی از پرطرفدارترین حوزه‌ها و زمینه‌های تحقیق در ادبیات تطبیقی بررسی ارتباط متون با یکدیگر است. (ابویسانی و دیگران ۱۳۸۹: ۴-۵)

کریستوا بینامتنیت را به عنوان یک فرآیند دایمی در تولید معنا می‌بیند. به اعتقاد او، هر متن نه تنها به متن‌های قبلی ارجاع می‌دهد، بلکه در تعامل با آن‌ها معنا می‌یابد. او بر اهمیت خواننده و تأثیر او بر تفسیر متن تأکید دارد. در نظر او خواننده نقش فعالی در تولید معنا دارد و به عنوان یک عامل کلیدی در فرآیند بینامتنیت شناخته می‌شود. همچنین معتقد است که خواننده با توجه به تجربیات و دانش خود، متن را تفسیر می‌کند. او بر تأثیرات تاریخی و فرهنگی بر تولید متن تأکید دارد و معتقد است که هر متن در زمینه خاصی شکل می‌گیرد که بر معنای آن تأثیر می‌گذارد. «از نظر من، بینامتنیت عمدتاً شیوه‌ای برای ثبت شدن تاریخ در ماست: ما، دو متن، دو سرنوشت، دو روان. بینامتنیت شیوه‌ای است که تاریخ را به ساختارگرایی و متن‌ها و تفسیرهای یتیم و تنه‌اش وارد می‌کند.» (کریستوا، ۱۳۸۹: ۱۶۴)

اغلب منتقدین ادبی معاصر معتقدند که که زبان‌شناسی مدرن، کفه‌ی ترازوی نقد را به سوی متن‌محوری سوق داده است. بررسی نظریات نقدی متن‌محور نشان می‌دهد که گروهی متن را یک واحد بسته می‌انگارند که تنها به وسیله‌ی خود قابل فهم است و گروهی دیگر متن را یک واحد باز می‌پندارند که با متون دیگر در تعامل است و در واقع هر متنی ترکیبی از متون گوناگون گذشته است. (میرزایی ۱۳۸۸: ۳۹۹) محققینی چون رولان بارت (Roland Bart)، باختین (Bakhtin)

بررسی روابط بینامتنیت در مثل‌های ... (فخرالدین گوه‌ری و خدابخش اسداللهی) ۲۷۹

و فیلیپ سولر (Philippe Sollers) در طرح و پیشبرد بینامتنیت سهم زیادی داشتند. رولان بارت اعتقاد دارد هر متنی بافت جدیدی از گفته‌ها و نوشته‌های پیشین است. رمزها، قواعد و الگوهای بخش‌هایی از زبان اجتماعی و... وارد متن می‌شود و در آنجا مجدداً توزیع می‌شوند و این زبان همواره مقدم بر متن و حول آن است.

ژرژ ژنت نیز با وارد کردن نظریه‌ی ترامتنیت در ادبیات موجب شد بررسی روابط یک متن با متن‌های دیگر سازمان یافته‌تر و نظام‌مندتر صورت پذیرد. قلمرو مطالعات ژنت، ساختارگرایی باز و نشانه‌شناسی را نیز در بر می‌گیرد. او ترامتنیت را به پنج دسته بیش‌متنیت، فرامتنیت، بینامتنیت، پیرامتنیت و سرمتنیت تقسیم کرد.

نظریه بینامتنی در قرن بیستم به ادبیات عرب نیز راه پیدا کرد. منتقدین عرب اصطلاح بینامتنی را به «التناص»، «التناصیه»، «النصوصیه»، و «تداخل النصوص» ترجمه کرده‌اند. با وجود این همه دیدگاه‌های متعدد، اصطلاح «تناص» از دیگر اصطلاحات، رواج بیشتری یافته است. (عزام ۲۰۰۱: ۴۱)

بینامتن دارای سه رکن اصلی است: متن حاضر [متن موجود]، متن غایب [متنی که با متن حاضر تعامل دارد] و روابط بینامتنی. انتقال لفظ یا معنا از متن غایب به متن حاضر، روابط بینامتنی نام دارد که تبیین آن مهمترین بخش نظریه بینامتنی در تفسیر متون است. (مسیوق و بیات ۱۳۹۱: ۲۹).

۱.۶ انواع روابط بینامتنی

با توجه به شکل کاربرد روابط بینامتنی در متون، تقسیم‌بندی متنوعی صورت گرفته است. در این نوشتار به تقسیم‌بندی کریستوا پرداخته می‌شود:

۱. نفی کلی یا حوار: این نوع رابطه، بالاترین درجه بینامتنی است و به خوانشی آگاهانه و عمیق نیاز دارد تا بتوان متن پنهان را درک کرد، زیرا مؤلف متن پنهان را بازآفرینی کامل می‌کند، به گونه‌ای که برخلاف معنای متن پنهان به کار می‌رود و معمولاً این امر ناخودآگاه روی می‌دهد. (وعداالله ۲۰۰۵: ۳۷)

۲. نفی متوازی یا امتصاص: این نوع از جزئی برتر است. در نفی متوازی متن پنهان، پذیرفته شده و به صورتی در متن حاضر به کار رفته که جوهره‌ی آن تغییر نکرده است. در واقع مؤلف نوعی سازش میان دو متن ایجاد کرده است. (موسی ۲۰۰۰: ۵۵)

۳. نفی جزئی یا اجترار: در این نوع از روابط بینامتنی، مؤلف جزئی از متن پنهان را در متن خود می‌آورد و متن حاضر ادامه‌ی متن غایب است، چنین تعاملی معمولاً از نظر معنای الفاظ، موافق با متن غایب است و کمتر ابتکار و نوآوری در متن حاضر وجود دارد. (عزام ۲۰۰۱: ۱۱۶)

این جستار بر آن است روابط بینامتنی مثل‌های گیل و دیلم و نهج‌البلاغه را از دیدگاه کریستوا بررسی نماید. شیوه‌ی تأثیرپذیری این مثل‌ها از نهج‌البلاغه را می‌توان به سه شکل بینامتنی گزارشی، بینامتنی واژگانی و بینامتنی مضمونی یا الهامی دسته‌بندی کرد.

۷. شواهد بینامتنی نهج‌البلاغه و مثل‌های گیل و دیلم

در ادامه بحث، به بررسی روابط بینامتنی امثال رایج گیل و دیلم و نهج‌البلاغه پرداخته می‌شود: نمونه‌اول-متن حاضر:

دونیا بخورده، عوقبی بفورته ← donyâ boxorda, oqbâ baforta

برگردان: از دنیا استفاده برده، آخرت را هم فروخته و نادیده گرفته است.

متن غایب: وَ عَجِبْتُ لِعَامِرٍ دَارَ الْفَنَاءِ وَ تَارِكٍ دَارَ الْبُقَاءِ.^۱ (حکمت ۱۲۶)

عملیات بینامتنی: دنیاگرایی و رها کردن آخرت در برابر آن مضمون اصلی فرمایش مولا است. این امر در سخنان بزرگان و روایات مورد توجه قرار گرفته و ناپسند قلمداد شده است. مثل مذکور از طریق شیوه‌ی تأثیرپذیری مضمونی اقدام به وام‌گیری مفهوم کرده است. مضمون متن پنهان در متن حاضر آمده ولی جوهره‌ی مفهوم تغییر نکرده است. از این رابطه‌ی بین دو متن از نوع متوازی یا امتصاص است. در متن حاضر از دوازه متضاد دنیا و آخرت برای بیان مقصود استفاده شده ولی در متن غایب با استفاده از کنایه از تعبیر دار فنا و دار بقا در معنای دنیا و آخرت بهره گرفته شده است. همچنین در هر دو متن از شیوه تسجیع برای بیان جمله استفاده شده است.

حیات یا عدم حیات پس از مرگ، همواره یکی از دغدغه‌های بشر بوده است. این عقیده در میان ملل گذشته سبب شده بود که آنان برای جلوگیری از بازگشت مردگان یا رفع برخی از نیازهای آنان تدابیری اتخاذ کنند که برخی از آنها عبارتند از: قرار دادن انبوهی از سنگ بر روی جسد مرده، بستن بدن مرده با طناب‌های محکم، فرو بردن چوبی نوک تیز در سینه مرده و دوختن جسد او به زمین، تقدیم هدایا به مرده پس از دفن جسد، کاشتن خار در اطراف قبر و

بررسی روابط بینامتنیت در مثل‌های ... (فخرالدین گوهری و خدابخش اسداللهی) ۲۸۱

در خط مسیر گورها، دفن خوراکی‌ها، جواهرات و انواع وسایل دفاعی به همراه جسدِ مرده و زنده به گور کردن زنان با او. (ناس ۱۳۸۲: ۲۵-۲۳)

در خصوص آخرت و فراهم نمودن توشه مناسب بسیار سفارش شده است. دنیا در حکم تابع و آخرت در قیاس متبوع است. در نتیجه همواره تابع‌گرایی، مذموم و متبوع‌گرایی، ممدوح قلمداد شده است. در کلام مولا(ع) طمع به نعمت‌های دنیا، بندگی جاودان نامیده شده است و کسی که طمع ورزد همیشه تسلیم طمع و چون برده‌ای در اختیار آن است. (محبوبی زاده و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۱۰)

نمونه دوم - متن حاضر:

آدم نبا عبیرت دیگران بیون، او همر نشه سیاکالاچه سیفیده کودن. ←

âdām naba ebratō diagrân babun âvə hamra naša seyâ calâcə sifida kodən.

برگردان: انسان نباید موجب عبرت دیگران گردد، کلاغ سیاه را با آب نمی‌توان سفید کرد.

متن غایب: : مَا أَكْثَرَ الْعَبْرَ وَأَقَلَّ لِالْإِعْتِبَارِ. (حکمت ۲۸۹)

عملیات بینامتنی: گنجاندن واژه عبرت و عبرت گرفتن نه اینکه مورد عبرت واقع شدن از نکات ظریف متن مثل است. در متن فرمایش مولا(ع) بر عبرت گرفتن و در متن مثل بر مورد عبرت واقع نگشتن تأکید شده است. شیوه تأثیرپذیری متن حاضر از متن غایب مضمونی است و رابطه‌ی دو متن نیز از نوع نفی کلی است که به ظاهر هم برخلاف متن غایب هست و هم نیاز به خوانش آگاهانه دارد. عبارت دوم متن حاضر با ارایه مثلی، مفهوم جمله اول را تکمیل نموده است. ایجاز حکمت مذکور بر شیوایی متن غایب افزوده است.

عبرت در احادیث و اقوال بزرگان حالتی تلقی شده است که در آن از معرفت ظاهری به درک باطنی می‌رسیم. این امر خود زمینه‌ی تربیت فردی را در انسان فراهم می‌آورد.

امیرمومنان صحنه‌های گوناگونی را در برابر ما تصویر می‌کند و ما را به کسب عبرت فرا می‌خواند. چنانکه داستان آفریش ابلیس را بیان می‌کند تا مردمان از آنچه بر ابلیس رفت، عبرت گیرند و دست از ظاهربینی و خودخواهی بکشند. (بیزدی ۱۳۹۲: ۲۲)

امام (ع) شنیدن را لازمه بصیرت و کنش دینی معرفی می‌کند اما زمانی آن را کافی می‌داند که انسان بتواند با اندیشه و تفکر در آن، موجبات عبرت‌آموزی را در درون خویش و دیگران فراهم کند. خداوند در سوره یوسف می‌فرماید: لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَلْبَابِ: به راستی در سرگذشت آنان برای خردمندان عبرتی است.

نکته قابل ذکر این است که در فرهنگ عامه گیل و دیلم «در معرض عبرت قرار گرفتن» اغلب به عنوان صفتی منفی برای فرد کاربرد دارد. کلاغ نیز از پرندگانی هست که در فرهنگ بومی با ویژگی‌هایی مانند خبررسان، خردمند، مرگ و بدشانسی توصیف شده است.

با مرور بر اساطیر، کلاغ دو جایگاه متفاوت دارد: روزگاری بر دوش خدایان نشسته، نامی پسندیده چون هوش و حافظه دارد، پیک و پیغمبر خداست. اما چندی نمی‌گذرد که این پرنده در فرهنگ بیشتر ملت‌ها به شومی و نحسی و ایجاد عزا توصیف می‌شود. (تاج‌بخش و فرجی ۱۳۸۹: ۴۳)

نمونه سوم - متن حاضر:

عبرت بگیرتارنه دومه دنیا درازه ← eibrat bagirtâræne dume dunyâ dərâzə

برگردان: دنیا برای کسانی که می‌خواهند عبرت بگیرند، طولانی هست. (دُم دنیا دراز است).

متن غایب: وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْقُرُونِ السَّالِفَةِ لَعِبْرَةً! (خطبه ۱۸۲)

عملیات بینامتنی: عبرت و فرصت از واژگان کلیدی در این دو متن است. مولا(ع) می‌فرماید که از گذشته‌ها عبرت بگیرید. مثل مذکور بر درازی دُم دنیا برای عبرت گرفتن از آن تأکید دارد و به نوعی مضمون متن غایب را در خود گنجانده است. به همین سبب، به شیوه الهامی از متن غایب تأثیر گرفته است. رابطه‌ی معنایی دو متن در کنار مفهوم تشبیهی متن حاضر، از نوع نفی متوازی است.

فرصت دنیا از موضوعات پر بسامدی است که در آیات، روایات و به طور کلی در متون اسلامی، بلیغ از آن سخن رفته است. امام علی (ع) نگاهی متفاوتی را نسبت به دنیا برای بشریت ترسیم نموده است. بدین مضمون که دنیا و جهان برای انسان است نه انسان برای دنیا و جهان. این نگاه در کلام مولا (ع)، جایگاه و مرتبه انسان را در هستی نشان می‌دهد. «آن‌گاه که امام علی (ع) از دنیا سخن می‌گوید جنبه‌های مثبت و منفی آن را ژرف‌اندیشانه تبیین می‌کند و راهکارها و دستورالعمل‌هایی ارائه می‌دهد که با به کار بستن آن‌ها می‌توان سبک زندگی را اصلاح کرد.» (میرزا محمد ۱۳۹۱: ۱۲۷)

نمونه چهارم - متن حاضر:

احسان بوکون، احسان بیدین ← ehsân bokun ehsân bidin

برگردان: احسان کن، احسان دریافت کن.

متن غایب: أَحْسِنُ كَمَا تُحِبُّ أَنْ يُحْسِنَ إِلَيْكَ. ۴ (نامه ۳۶)

عملیات بینامتنی: متن غایب می‌گوید همان‌گونه که تو دوست داری به تو نیکی کنند، تو هم به مانند آن نیکی کن. متن حاضر نیز این برداشت را از کلام مولانا (ع) دارد؛ وقتی به دیگران نیکی کردی، آن‌ها نیز به تو نیکی خواهند نمود. اگر به مقایسه بین مثل و متن غایب پردازیم، متوجه می‌شویم که بین واژگان این دو متن تعامل مناسبی برقرار شده است. بنابراین نوع تأثیرپذیری، گزارشی و رابطه بین این دو از نوع نفی متوازی است. زیرا از مضمون متن غایب که می‌گوید: هر جوری که دوست داری به تو نیکی کنند، مفهوم را اخذ کرده و در متن حاضر به شکل هر وقتی که تو نیکی کردی، آورده است. تکرار احسان هم در متن حاضر و *أَحْسِنْ* و *يُحْسِنَ* در متن غایب به زیبایی جملات افزوده و هم در هر دو متن، پیام‌آور نیکی در برابر نیکی است.

احسان و نیکی تاکنون در همه ازمنه و امکانه فارغ از دین و مذهب، فرهنگ، زبان و نژاد، مورد پسند انسان‌ها بوده است و زمینه‌ی رفع بسیاری از مشکلات و ناهنجاری‌های اجتماعی و تقویت حس انسان‌دوستانه را موجب گردیده است. ضرب‌المثل «تو نیکی می‌کنی و در دجله انداز/ که ایزد در بیابانت دهد باز» گویای بیان این مفهوم است. خداوند هم در قرآن می‌فرماید: در راه نیکی و پرهیزکاری با هم تعاون و همکاری نمایید. (مائده، آیه ۲)

نمونه پنجم- متن حاضر:

تا عقل تره پس دره تی زندگی ساخته ← *tā aqəl tarə pas darə ti zəndagi saxtə*
برگردان: تا زمانی که عقل تو از تو عقب هست، زندگی ات سخت می‌باشد.
یا:

اون همش پیش دره، اونه عقل پس دره ← *own hamaš piš darə owne aqəl pas darə*
برگردان: او (انسان) همیشه جلو حرکت می‌کند اما عقلش همواره از او عقب است.

متن غایب: لا مَالَ أَعْوَدُ مِنَ الْعُقُلِ. (حکمت ۱۱۳)

عملیات بینامتنی: کلیدواژه این دو متن عقل است. متن غایب از آن به سرمایه تعبیر می‌کند. متن حاضر نیز آن را به شکل راهنما و پیشقراول فرض می‌کند. مفهوم هر دو متن این است که اعمال و رفتار آدم باید مبتنی بر اندیشه و عقل باشد. در متن حاضر ارزشمندی عقل به شیوه مضمونی از متن غایب به ودیعه گرفته، با تعبیه عبارتی، به نوعی بازآفرینی متن پنهان را سبب شده است. لذا رابطه‌ی میان دو متن از نوع نفی کلی می‌باشد.

فکر و اندیشه از مفاهیم متعالی جوامع بشری، فرآیندی خودآگاهانه و گاهی ناآگاهانه‌ای برای شکل‌دهی یا نظم‌دهی به محرک‌های حسی دارد و در طول تاریخ محملی برای نظریات و نقدهای فراوان بوده است. قرآن می‌فرماید: «بگو من فقط به شما یک اندرز می‌دهم که دو به دو و به تنهایی برای خدا به پا خیزید، سپس ببینیدشید.» (سبا، آیه ۴۶) در خصوص اهمیت و بالندگی تفکر صدها و هزاران متن تاکنون نگاشته شده است. «منظور از فکر همان اندیشیدن پیرامون مسائل مختلفی است که بر انسان وارد می‌شود و به تعبیر فلاسفه حرکتی ذهنی است به سوی مقدمات و از مقدمات به سوی نتیجه‌ها.» (مکارم شیرازی، ۱۳۹۰، ج ۱۲: ۲۵)

نمونه‌ششم - متن حاضر:

دانایی دار امانه دیله جه قد کشه زوانه مره بار دیپه ←

dânâei dare amânê dile ji qad caşê zovanaji marê bâr dâhê.

برگردان: دانایی به درخت شبیه است؛ درون دل رشد می‌کند و روی زبان میوه می‌دهد.

متن غایب: الْحِكْمَةُ شَجَرَةٌ تَبُتُّ فِي الْقَلْبِ، وَتُثْمَرُ عَلَى اللِّسَانِ. ۶ (غرالحکم)

مفهوم: حکمت چیزی درونی است که با زبان نشان داده می‌شود.

عملیات بینامتنی: در مثل گیل و دیلم دانایی به درخت مانند شده که رشدش در درون و شکوفایی‌اش در برون است. دقیقاً این تعبیر در کلام مولا (ع) نیز مشهود است. در این مثل از درخت و میوه برای انتقال پیام بهره برده شده است. در بینامتنیت گزارشی، نویسنده مطلبی را از نویسنده دیگر در متن می‌آورد که معنی و مفهوم متن اول را به ذهن متبادر می‌کند. متن حاضر به شیوه گزارشی، با تأثیرپذیری واژگانی از متن غایب، مضمون سخن مولا را از طریق ترجمه انتقال داده است. رابطه بینامتنی دو متن حاضر و غایب از نوع نفی جزئی است که در آن کمترین ابتکار و تغییری مشاهده می‌شود. تشبیه حکمت به درخت و رویش آن در دل و بار دادن در زبان دو مفهوم کنایی را در متن حاضر و غایب به تصویر می‌کشند. سلاست، ایجاز، وضوح، انسجام و کامل بودن از ویژگی‌های قابل ذکر دیگر این دو متن است.

حکمت و دانایی از موضوعات مهمی است که در فلسفه، قرآن و روایات دینی از آن بسیار سخن رفته است. خداوند در قرآن می‌فرماید که دانش و حکمت را به هر که بخواهد، عطا می‌کند. در روایات هم از آن به عنوان گمشده مومن یاد می‌شود.

تعریف حکمت به تواضع معرفتی، به معرفت و محدود کردن آن به معرفت عملی یا بسط آن به معرفت نظری و عملی؛ تعریف حکمت به فهم نه شناخت یا صرفاً به معنای داشتن

بررسی روابط بینامتنیت در مثل‌های ... (فخرالدین گوهری و خدابخش اسداللهی) ۲۸۵

باور موجّه و عقلانی و برخورداری از زندگی به لحاظ معرفتی، اخلاقی و عملی عقلانی، از جمله تعاریف فیلسوفان معاصر است. (خزایی ۱۴۰۰: ۱۸۵-۱۷۴)

نمونه هفتم - متن حاضر:

اونی قدّه نیین، اونی زوان شیش میتره. ← *oni qaddə naeen, oni zovān šiš mitrə*

برگردان: قدش را نیین، زبانش شش متر است.

متن غایب: *المرءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ*.^۷ (خطبه ۴۷۳).

عملیات بینامتنی: پنهان بودن افکار و شخصیت انسان در زبان و لزوم توجه به زبان و گفتار فارغ از قد و هیكل مفهومی است که از دو متن مذکور برداشت می‌شود. متن حاضر با الهام از مضمون متن پنهان و بهره‌مندی از واژه‌های «قد و زبان» در تطابق با «مرء و لسان» و تغییر جزئی در آن، از جوهره‌ی کلام مولا(ع) تأثیر گرفته است. جمله کنایی «زبان او شش متر درازی دارد» با «مرد، پنهان در زیر زبانش هست» رابطه دو متن را به صورت نفی متوازی نشان می‌دهد.

از معنای ضرب‌المثل با مفهوم این دو متن مذکور «تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش نهفته باشد» می‌توان استنباط کرد که انسان با گفتار و بیان افکارش شناخته می‌شود و این انسان بایستی حرف‌هایی به زبان بیاورد که در ذهن خود، آن را از قبل پرورانده باشد.

افراد عاقل، بی‌مطالعه، فکر و دقت سخن نمی‌گویند؛ حسن و قبح، سود و زیان، مناسبت و عدم مناسبت گفتار خود را به دقت بررسی‌ده و سپس آن را بر زبان جاری می‌کنند در حالی که افراد نادان به عکس آن هستند. (مکارم شیرازی ۱۳۹۱: ج ۱۲/ ۲۷۳)

نمونه هشتم - متن حاضر:

عاقل به خو کار بنده جاهیل به خو نانجه ← *āqil bə xo car bandə jahil bə xo nānjə*

برگردان: عاقل به کارش تکیه می‌کند و نادان به آرزویش.

متن غایب: *الْعَاقِلُ يَعْتَمِدُ عَلَى عَمَلِهِ وَالْجَاهِلُ يَعْتَمِدُ عَلَى أَمَلِهِ*.^۸ (خطبه ۱۲)

عملیات بینامتنی: مفهوم این است که عاقل به کار خود و نادان به آرزویش تکیه می‌کند. کلیدواژگان این دو متن، عاقل، نادان، کار و آرزو هستند. متن حاضر با شیوه تأثیرپذیری گزارشی، به طور دقیق از متن غایب یعنی فرمایش مولا(ع) تأثیر پذیرفته است. رابطه‌ی بینامتنی دو متن از نوع نفی جزئی است. واژگان عاقل و نادان متضاد هستند. تعبیرهای تکیه به کار و تکیه به آرزو داشتن به استدلال و انسجام منطقی دو متن افزوده است.

اسلام انسان را دارای جسم و روح می‌داند و برای او قوه‌ی تمییز دهنده‌ای به نام عقل قائل است. خداوند دو مسیر را برای رشد انسان ترسیم نموده است: اولین مسیر، عقل است که او را برای تأمین نیازهای زندگی یاری می‌کند و مسیر دوم، دین است که او را برای درست‌زندگی کردن همراهی می‌نماید. پیشرفت‌های زندگی اجتماعی بشر مرهون تکیه او بر عقل می‌باشد. بنا بر نظر بزرگان، عقل و دین همواره در جهت هم‌افزایی یکدیگر گام برداشته‌اند. در مقابل عقل، جهل قرار دارد که امور مربوط به نفسانیات و جسمانیات را در بر می‌گیرد و انسان را به سوی بدی‌ها سوق می‌دهد. امام علی(ع) جهل را ریشه‌ی هر بدی می‌داند. زمانی که آرزوها بر مدار عقل و دین قرار نگیرند، منشأ هدایت انسان‌ها به سوی سقوط و تباهی می‌شوند.

نمونه‌نهم - متن حاضر:

بی‌پتر و مار هیسه شانه، بی‌همساده نشانه ← *bi pər o mar hisašanə bi hamsādə našanə*

برگردان: بدون پدر و مادر می‌شود ولی بدون همسایه نمی‌شود.

متن غایب: *اللَّهُ اللَّهُ فِي جِيرانِكُمْ، فَإِنَّهُمْ وَصِيَّةٌ نَبِيِّكُمْ مَا زَالَ يُوصِي بِهِمْ.*^۹ (نامه‌ی ۴۷)

یا:

بج بجا ینه رنگا گیره، همساده، همساده ینه فن یاد گیره ←

baj bajā ynə rəngā gire, hamsādə, hamsādə ynə fan yad girə.

برگردان: برنج، برنج را می‌بیند، رنگ می‌گیرد همسایه، همسایه را می‌بیند و از او فن یاد می‌گیرد.

عملیات بینامتنی: مفهوم: رعایت حال همسایه توصیه اکید در روایات و احادیث و نکته کلیدی در دو متن است. متن غایب می‌گوید همسایگان مورد سفارش پیامبر(ص) هستند، مراقب‌شان باشید. متن حاضر با برداشت از این مضمون تأکید دارد که انسان بدون پدر و مادر می‌تواند به زندگی ادامه دهد اما بدون همسایه نمی‌تواند. متن حاضر به شیوه بینامتنی مضمونی با تکرار «اللَّهُ اللَّهُ» که دلیل بر نهایت تأکید دارد، آغاز می‌شود. هیچ متنی را نداریم که دارای پوشش نباشد و به اصطلاح، خود، عریان باشد. این تأثیرپذیری از نوع بینامتنی مضمونی یا الهامی و نوع رابطه‌ی دو متن نیز از نوع نفی متوازی است. زبان هر دو متن هم سلیس و روان است و سطح موسیقایی کلام، شیوایی بیان را نشان می‌دهد.

اسلام دین اجتماعی است. در بررسی موضوعات و مسایل طرح شده در نهج‌البلاغه در می‌یابیم که در سخنان آن حضرت درباره مبانی و اصول اجتماعی تأکید زیادی شده است.

منظور از اندیشه اجتماعی آن دسته از تفکرات، تأملات و بررسی‌هایی است که به گونه‌ای تعقلی و نظری و بدون استفاده از روش‌های علمی جدید در مورد امور اجتماعی، یعنی اموری که هستی و قوام آنها به جمع وابسته است، صورت گرفته و در قالب گزاره‌هایی ابراز شده است. (زاهد زاهدانی ۱۳۹۷: ۹۳) خداوند در آیه ۳۶ سوره نساء می‌فرماید: وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ... . درباره همسایه خویش و همسایه بیگانه... [نیکی کنید].

نمونه‌دهم - متن حاضر:

روزه خودا دنه تا به گولی فوخایه ← *ruzə xudā dənə tā be guli foxây*
برگردان: روزی را خدا می‌دهد و به گلو می‌چپاند.

یا:

آدمه قسمته، سیمرخ نتانه بردن. ← *âdamə qasmatə, simorq natâne bordən*
قسمت و روزی انسان را سیمرخ نمی‌تواند ببرد.

کنایه از قناعت و طمع نداشتن به ثروت دنیا و راضی به رضای الهی بودن.

متن غایب: *فَسَمَّ أَرْزَاقَهُمْ، وَأَحْصَىٰ آثَارَهُمْ، وَأَعْمَالَهُمْ*.^۱ (خطبه ۹۰: ۱۰۹)

عملیات بینامتنی: اندیشه‌ی مقسوم بودن روزی در همه فرهنگ‌ها و شاید در باور اغلب ملل وجود دارد. در متن غایب بر اهدای روزی طبق کردار و رفتار مخلوق تأکید شده است. متن حاضر نیز بیان می‌کند که روزی را خدا عنایت می‌کند و در گلوی مخلوق می‌چپاند. چپاندن روزی در گلو کنایه از این است که روزی، تمام و کمال به خود انسان عطا می‌شود. در فرهنگ عامه از چپاندن نوعی اجبار و زور فهمیده می‌شود. با فرض این مبنا، شیوه تأثیرپذیری متن حاضر از متن غایب، واژگانی و نوع رابطه‌ی بین دو متن از نوع نفی متوازی است. تغییری که صورت گرفته جوهره‌ی این ارتباط را دستخوش دگرگونی نکرده است.

رزق و روزی از واژگان پر بسامد در قرآن است. بر اساس بررسی‌های انجام شده، رزق و روزی در دو معنی مادی و معنوی به کار رفته است. «مادی‌انگاری رزق شامل دو معنای خوراک و غیرخوراک می‌شود.» (اخوان طیبی ۱۴۰۱: ۸۵) «معانی بازتاب یافته برای رزق در معنای غیرمادی می‌توان به نور، سعادت، نبوت و حکمت، بهشت، اسلام و ثواب‌های اخروی اشاره کرد.» (همان، ۸۹)

نمونه‌یازدهم - متن حاضر:

دیله درونه خودا خبر داره ← *dilə dərənə xudā xəbar dāre*

برگردان: خدا از درون دل آگاهی دارد.

متن غایب: الْعَالِمُ بِمَا تَكِنُّ الصُّدُورُ.^{۱۱} (خطبه ۱۳۲)

عملیات بینامتنی: متن حاضر، به طور دقیق از متن غایب بهره گرفته است اما در احوال و نوشتار هم به صورت تعبیری منفی و هم به صورت جمله‌ای مثبت کاربرد دارد. آگاهی از درون دل‌ها از صفات بارز خدا است. با توجه به انعکاس کلام مولا (ع) در متن مثل، تأثیرپذیری از متن غایب به شیوه واژگانی و رابطه بین دو متن از نوع نفی جزئی است. خدا، درون و صدور واژگان کلیدی هستند که دو متن را به هم پیوند می‌دهد.

بحث آگاهی درونی از موضوعات مهم در فلسفه، روانشناسی و پژوهش‌های دینی بوده است. آیا انسان‌ها هم توانایی دانستن اسرار درونی یکدیگر را دارا هستند؟ خدا در جای جای قرآن فرموده است که من از همه چیز حتی از درون دل‌ها آگاه هستم. از فحوای این کلام مولا متوجه می‌شویم که منظور از آگاهی درونی، علم حضوری است. بدین معنا که خداوند از پدیده‌های پنهانی و هر چه که در ظاهر و باطن هست، آگاه است.

نمونه دوازدهم-متن حاضر:

دشمنده به جور سلام بگو، تی سر کلا بگه ← doŠmandə ye jor salām bego, ti sare kolâ bakka
برگردان: به دشمن طوری سلام بگو که کلاهت از سر بیفتد.

متن غایب: أُبْعِضُ بَغِيضِكَ هَوْنًا مَا، عَسَىٰ أَنْ يَكُونَ حَبِيبِكَ يَوْمًا مَا.^{۱۲} (حکمت ۲۶۸)

عملیات بینامتنی: دشمن و مدارا کلیدواژه‌های این دو متن‌اند. متن حاضر در زمینه‌ی اندازه نگه داشتن میزان دشمنی و مدارا با دشمن است. در متن غایب، هشدار می‌دهد که راه را برای روزگار احتمالی دوستی با دشمن باز بگذارد. متن حاضر نیز بر میانه روی در مواجهه با دشمن تأکید می‌کند. مثل با شیوه بینامتنی الهامی یا مضمونی با متن غایب ارتباط برقرار کرده است. از آنجایی که جوهری این رابطه تغییر نکرده است، رابطه‌ی دو متن از نوع نفی متوازی است. کلاه از سر افتادن در مفهوم کنایی، شیوایی سخن را دوچندان نموده است. واج‌آرایی نیز متن غایب را از حیث موسیقایی گوش‌نواز کرده است.

دشمنی و عداوت در نزد امام علی (ع) مردود است. مدارا کردن با دشمن از گسترش درگیری جلوگیری می‌کند و هم سبب می‌شود که احیاناً دشمنی را کنار بگذارد و از در دوستی وارد شود. زمانی که معاویه نماینده امام (ع) را نپذیرفت، یاران امام خواستند که آماده جنگ با معاویه شوند. امام فرمودند: مهیا شدن من برای جنگ با شامیان، در حالی که جریر را به رسالت

بررسی روابط بینامتنیت در مثل‌های ... (فخرالدین گوه‌ری و خدابخش اسداللهی) ۲۸۹

به طرف آنان فرستاده‌ام، بستن راه صلح و بازداشتن شامیان از راه خیر است، اگر آن را انتخاب کنند. (خطبه ۴۳) حافظ می‌گوید:

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است   با دوستان مُرُوت با دشمنان مُدارا

(حافظ ۱۳۷۸: ۸)

در تحفه‌الملوک نقل شده است: بزرگان گفته‌اند که مکاید و افتعال برفق و مدارا پیش بهتر شاید بود. زآنکه بدرستی و مخاصمت که باد سخت اندر میان درخت اوفتد جز آن نکند که اغصان وی بجنباند و اوراق بریزاند ولیکن بدان نرمی و آهستگی که آبست اندر زیر درختان شود و از بن برکند. (غزالی ۱۳۱۷: ۴۸)

نمونه سیزدهم - متن حاضر:

گاو اِشْکامِه تره گوشت نوبونه، کهنه دشمن تره دوست نوبونه. ←

govə eškamə tarə gošt nabunə kohnə došman tarə dust nobunə.

برگردان: دشمن دیرین برای دوست نمی‌شود همان‌طور که شکمبه گاو برای گوشت نمی‌شود.

متن غایب: وَلَکِنَّ الْحَذَرَ کُلَّ الْحَذَرِ مِنْ عَدُوِّکَ بَعْدَ صَلَاحِهِ؛ فَإِنَّ الْعَدُوَّ رَبِّمَا قَارَبَ لَیَنَغْفَلْ، فَخُذْ بِالْحَزْمِ، وَأَنْتَهُمْ فِی ذَلِکَ حُسْنُ الظَّنِّ.^{۱۳} (نامه ۵۳)

عملیات بینامتنی: مراقب دشمنی‌های قبلی و گذشته بودن، مفهوم اصلی متن غایب است. متن حاضر از دو مثل بهره می‌برد. مثلی که در واقع هسته‌ی جمله را تشکیل می‌دهد، جمله «دشمن قدیمی برای تو دوست نمی‌شود» است. جمله اول متن حاضر یعنی «برای تو شکمبه گاو جایگزین گوشت قرار نمی‌گیرد» وابسته برای جمله هسته است. متن حاضر مضمون خود را از متن غایب الهام گرفته است. از آنجایی که متن غایب در متن حاضر به نوعی پذیرفته شده، نوع بینامتنی از نوع نفی متوازی است. متن حاضر و پنهان نیز به دوراندیشی و توجه به رفتار احتمالی دشمن تأکید دارد. واج‌آرایی و دقایق واژگانی دو متن بر سطح موسیقایی کلام افزوده است.

دشمن به همراه خود مفاهیمی چون ذات بد، کینه‌توزی و بددلی را به ذهن متبادر می‌کند. اسلام دشمن را به عنوان یکی از عناصر مهم در عدم رسیدن افراد و جامعه به پیشرفت و تعالی مطرح می‌کند. «بقراط گوید: دل دشمن به دوستی نگراید و وفای مهربانی در دل ندارد و از او امید نیکی نشاید داشت.» (غزالی ۱۳۱۷: ۴۷).

۸. نتیجه‌گیری

بر اساس نظریه بینامتنیت، متن‌ها به شکل دفعی و مستقل ایجاد نمی‌شوند بلکه هر متنی بر پایه و اساس متن یا متن‌های پیش از خود به وجود می‌آید. به معنای دیگر؛ بدون روابط بینامتنی، متنی آفریده نمی‌شود. مثل‌ها هم که در بین اقوام و زبان‌ها جاری‌اند، از مضامین و محتوای متون، روابط اجتماعی و فرهنگی جامعه خود و دیگران متأثرند. با توجه به نوشتار حاضر درباره روابط بینامتنی مثل‌های گیل و دیلم و نهج‌البلاغه می‌توان شیوه تأثیرپذیری بینامتنی امثال را به بینامتنی واژگانی، مضمونی یا الهامی و گزارشی تقسیم نمود. سهم تأثیرپذیری بینامتنی مضمونی یا الهامی بیشتر و سهم بینامتنی واژگانی کمتر است.

بررسی روابط بینامتنی متن حاضر و غایب هم بیانگر این است که هر سه نوع رابطه‌ی نفی جزئی، نفی کلی و نفی متوازی در امثال وجود دارد اما سهم رابطه‌ی نفی متوازی از دو رابطه‌ی مورد بحث بیشتر است. سطح موسیقایی، انسجام و یکدستی، واج‌آرایی، مستدل بودن، داشتن مفهوم کنایی، تشبیه و تضاد و به طور کلی دقایق زبانی و بلاغی به کار رفته در دو متن حاضر و غایب نیز قابل تحسین و ارزشمند است.

روابط بینامتنی مثل‌ها و نهج‌البلاغه نشان می‌دهد که مضامین مشترکی در مثل‌های گیل و دیلم و نهج‌البلاغه وجود دارد و در مجموع این اثر، یکی از پیش‌متن‌های امثال گیل و دیلم محسوب می‌شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. در شگفتم از آن کس که خانه‌ی نابود شدنی را آباد می‌کند، اما جایگاه همیشگی را از یاد برده است.
۲. چه بسیار است عبرت‌ها و پندها (از روزگار و پند دهندگان) و چه کم است پند پذیرفتن
۳. در قرون گذشته برای شما درس‌های عبرت فراوانی است.
۴. نیکی کن، چنان که دوست می‌داری به تو نیکی شود.
۵. هیچ مال و سرمایه‌ای پردرآمدتر از عقل نیست.
۶. حکمت و دانایی مانند درختی است که در دل می‌روید و بر زبان به بار می‌نشیند.
۷. انسان زیر زبان خود پنهان است.
۸. تکیه خردمند به کوشش و تکیه نادان به آرزو است.
۹. خدا را درباره همسایگان‌تان در نظر داشته باشید که آنان مورد وصیت پیامبر شما هستند که همواره درباره‌ی آنان سفارش می‌فرمود.

۱۰. خدا روزی مخلوقات را تقسیم کرد و کردار و رفتارشان را برشمرد.
۱۱. به هر چه در دلهاست داناست.
۱۲. با دشمنت به اندازه دشمنی کن شاید روزی با تو دوست شود.
۱۳. زنه‌ار! زنه‌ار! سخت از دشمنت پس از پذیرش صلح برحذر باش، چرا که دشمن گاهی نزدیک می‌شود که غافلگیر سازد. بنابراین دوراندیشی را به کار گیر و در این موارد خوش‌بینی را متهم کن.

کتاب‌نامه

- ابویسانی، حسین و دیگران (۱۳۸۹). «تحلیل بینامتنی رمان قلب سگی و فرانکشتاین در بغداد بر مبنای بینامتنیت مایکل ریفاتر»، ویژه‌نامه نامه فرهنگستان (ادبیات تطبیقی)، صص ۳۰-۳.
- اخوان طوسی، محمدحسین و دیگران (۱۴۰۱). «معناشناسی تاریخی واژه رزق در قرآن کریم»، مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، شماره ۷۳، سال بیست و هشتم، صص ۱۰۴-۸۳.
- اسداللهی، خدابخش و فتحی، زهرا (۱۴۰۰). «بینامتنیت سیمای علی (ع) در اشعار سنایی و ناصرخسرو»، پژوهش‌نامه علوی، پژوهشگاه علوم انسانی، سال ۱۲، شماره اول، صص ۳۲-۳.
- اصلاح عربانی، ابراهیم (۱۳۸۷). کتاب گیلان (جلد یک، سه و پنجم)، چاپ اول، تهران، انتشارات گروه پژوهشگران.
- اقبالی، عباس (۱۳۹۶). «نشانه‌شناسی و تحلیل فرامتنی برخی از کنایات نهج‌البلاغه»، دوفصلنامه علمی پژوهشی حدیث پژوهی، سال نهم، شماره هیجدهم، صص ۱۵۶-۲۳۹.
- پاینده، محمود (۱۳۵۲). آیین‌ها و باورداشت‌های عامیانه گیل و دیلم، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- پیرچراغ، محمدرضا و فقهی‌زاده، عبدالهادی (۱۳۹۵). «کاربست بینامتنیت در فهم امثال نهج‌البلاغه»، دو فصلنامه مطالعات فهم حدیث، سال سوم، شماره اول، صص ۱۱۹-۹۳.
- تاج‌بخش، اسماعیل و فرجی، آسیه (۱۳۸۹). «کلاغ در ادب فارسی»، مجله تاریخ ادبیات، شماره ۶۲/۳، صص ۴۶-۲۹.
- حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۷۸). دیوان غزلیات حافظ، به کوشش خلیل خطیب‌رهبر، چاپ بیست و چهارم، تهران: صفی‌علیشاه.
- خزایی، زهرا (۱۴۰۰). «تأملی در ماهیت حکمت»، فصلنامه اندیشه فلسفی، دوره اول، شماره ۳، صص ۱۸۴-۱۷۳.
- خواجه‌زاده، مژده (۱۳۹۴). بررسی تطبیقی ضرب‌المثل‌های نهج‌البلاغه با ضرب‌المثل‌های فارسی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اصول‌الدین قم.
- دشتی، محمد (۱۳۸۹). ترجمه‌ی نهج‌البلاغه، تهران: پیام عدالت.

۲۹۲ پژوهش‌نامه علوی، سال ۱۵، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۳

ذوالفقاری، حسن (۱۳۸۷). «تفاوت کنایه با ضرب‌المثل»، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شماره دهم، صص ۱۰۹-۱۳۳.

ذوالفقاری، حسن (۱۳۸۸). فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی، جلد اول، تهران: معین.
زاهد زاهدانی، سید سعید و مقدسی، مهدی (۱۳۹۷). «نقد و بررسی اندیشه اجتماعی محمدرضا حکیمی»، فصلنامه علمی-پژوهشی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، سال هفتم، شماره ۲، صص ۸۹-۱۰۸
ستوده، هدایت‌اله و شهبازی، مظفرالدین (۱۳۷۸). جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی، چاپ اول، تهران: آوای نور.

عزام، محمد (۲۰۰۱). شعرية الخطاب السردی، دمشق: منشورات اتحاد الكتاب العرب.
غروی، محمد (۱۳۶۵). الامثال و الحكم المستخرجه من النهج البلاغه، قم: انتشارات اسلامی.
غزالی، محمد (۱۳۱۷). تحفه الملوك، به اهتمام کتابخانه تهران، تهران: چاپخانه مجلس.
فندرسکی، رضا (۱۳۸۶). دیلمیان، رشت، فرهنگ ایلیا.
کریستوا، ژولیا (۱۳۸۹). فردیت اشتراکی، ترجمه‌ی مهرداد پارسا، چاپ اول، تهران: روزبهان.
محبوبی‌زاده، بتول و دیگران (۱۴۰۰). «تأثیرپذیری مضامین اخلاقی اشعار جامی از نهج‌البلاغه بر اساس بینامتنیت ژرار ژنت»، پژوهش‌نامه علوی، پژوهشگاه علوم انسانی، سال ۱۲، شماره ۲، صص ۹۹-۱۲۸
مسبوق، سید مهدی و حسین بیات (۱۳۹۱). «روابط بینامتنی قرآن با نامه سی و یکم نهج‌البلاغه»، مجله مشکوة، شماره ۱۱۴.

معین، محمد (۱۳۸۶). فرهنگ فارسی، دوره دوجلدی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات ادنا.
معین، محمد (۱۳۸۷). فهرست اعلام، دوره سه‌جلدی، چاپ اول، تهران: انتشارات ادنا.
مکارم‌شیرازی، ناصر (۱۳۹۰). پیام امام امیرالمومنین (ع)؛ جلد هفتم، دوازدهم، سیزدهم و پانزدهم، چاپ اول، قم، انتشارات امام علی ابن ابی‌طالب (ع).
موسی، خلیل (۲۰۰۰). قراءات فی الشعر العربی الحدیث و المعاصر، دمشق: منشورات اتحاد الكتاب العرب.
میرجلیلی، علی محمد و توکل‌یان، مریم (۱۳۹۸). «بررسی نقش ضرب‌المثل‌ها در فهم و زیباسازی تعبیر نهج‌البلاغه»، فصلنامه مطالعات ادبی متون اسلامی، ش اول، صص ۳۵-۵۴.
میرزاحمد، علی‌رضا (۱۳۹۱). «دنیا در مکتب موعظه‌ای امام علی (ع)»، پژوهش‌نامه علوی، پژوهشگاه علوم انسانی، شماره دوم، صص ۱۴۰-۱۲۵.
میرزایی، فرامرز (۱۳۸۸). «روابط بینامتنی قرآن با اشعار احمد مطر»، نشریه‌ی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه باهنر کرمان، دوره جدید، بهار ۸۸، شماره ۲۵.
ناس، جان‌بایر (۱۳۸۲). تاریخ جامع ادیان؛ ترجمه علی‌اصغر حکمت، چاپ سیزدهم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

نامورمطلق، بهمن (۱۳۸۹). درآمدی بر بینامتنیت، چاپ دوم، تهران: انتشارات سخن.

بررسی روابط بینامتنیت در مثل‌های ... (فخرالدین گوهری و خدابخش اسداللهی) ۲۹۳

وعداالله، لیدیا (۲۰۰۵). التناص المعرفی فی شعر عزالدین المناصرة، الاردن: دار مجدلاوی للنشر والتوزیع.
یزدی، ابوالفضل (۱۳۹۲). گستره تربیت در نهج البلاغه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.

Barthes, Roland (1981). theory of text, London, Rotledge

Julia Kristeva, (1970), Semiotike, Mouton Publisher, The Hague, The Netherland, Great Britain

